

BİTLİS-ESKİ AHLAT ŞEHİRİ KALESİ İLK TUNÇ ÇAĞI ÇANAK ÇÖMLEĞİ

EARLY BRONZE AGE POTTERY FROM THE FORTRESS OF OLD AHLAT IN BİTLİS

Makale Bilgisi | Article Info

Başvuru: 15 Temmuz 2023	Received: July 15, 2023
Hakem Değerlendirmesi: 1 Ağustos 2023	Peer Review: August 1, 2023
Kabul: 20 Kasım 2023	Accepted: November 20, 2023

DOI : 110.22520/tubaar.1327946

Sinan KILIÇ* - Dilek ZİREKBİLEK - Enisa TAYFUR ASLAN*****

ÖZET

Van Gölü'nün kuzeybatı kıyısında, Ahlat ilçe merkezinin batısından göle akan Keş deresinin kenarında, son olarak XII. yüzyılın ortalarından XIV. yüzyılın sonlarına kadar kullanıldığı anlaşılan, ancak daha önceki dönemlerde de var olduğu belirlenen Eski Ahlat Şehri Kalesi yer almaktadır. 2018 yılındaki bir ziyaret sırasında yüzeyde bulunan çanak çömlek parçaları sayesinde sözü edilen kalenin altında tarihöncesi döneme ait bir yerleşim yerinin olabileceği anlaşılmıştır. Hemen ertesi yıl Ahlat Müze Müdürlüğü öncülüğünde ve Ahlat Büyük Selçuklu Meydan Mezarlığı Projesi'nin desteğiyle arkeolojik kazılar başlatılmıştır. Eski Ahlat Şehri Kalesi kuzey güney yönünde uzanan 430x60 m boyutlarındaki kayalık tepe üzerinde yer almaktadır. Kireç harçlı taş duvar tekniği ile inşa edilmiş olan bir surla çevrili bu alanın kuzeyinde, nispeten geniş ve daha yüksek içkale bulunmaktadır. Arkeolojik kazı çalışmaları içkalede görünür haldeki duvar kalıntılarının olduğu iki yerde başlatılmış, buralarda kısa zamanda Ortaçağ'a ait büyük yapıların temelleri açığa çıkarılmıştır. Özellikle güneydoğu kesimdeki R16 karesinde yapılan kazılarda içkale duvarı olduğu düşünülen kalıntının dış tarafına yığılmış olan döküntü toprak içinde çok sayıda İlk Tunç Çağı çanak çömlek parçası ele geçmiştir, bu parçaların derine inildikçe arttığı gözlemlenmiştir. Söz konusu parçalar Anadolu arkeolojisinde genel olarak Karaz tipi diye bilinen siyah yüzlü ve parlak açkılı mal grubundan oluşmaktadır. Bunlar arasında Karaz kültürünün yayılım alanı içinde karşılaşılmayan bazı yöresel çanak çömlek özellikleri de saptanmıştır. Ele geçen buluntular arasında ayrıca gri ve kahverengi mallara ait çanak çömlek parçaları ile yontma taş aletler ve öğütme taşları da vardır. Bu yazıda, dört yıldır yapılan kazılar sonucunda elde edilen verilere dayanarak Eski Ahlat Şehri Kalesi'nin aslında, Van Gölü çevresinde daha önce hiç bilinmeyen bir İlk Tunç Çağı höyüğü üzerine inşa edildiği gösterilmeye çalışılacaktır.

Anahtar Kelimeler: Bitlis, Ahlat, Eski Ahlat Şehri Kalesi, İlk Tunç Çağı, Çanak Çömlek.

* Dr. Öğr. Üyesi, Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Arkeoloji Bölümü,
e-posta: sinankilic@yyu.edu.tr ORCID: 0000-0003-3424-4081

** Bağımsız Araştırmacı,
e-posta: dilekzirekbilek129@gmail.com ORCID: 0000-0003-1909-023X

*** Bağımsız Araştırmacı,
e-posta: enisatayfur@hotmail.com ORCID: 0000-0003-0997-3207

ABSTRACT

The fortress of the Old Ahlat is situated on the northwestern shore of Lake Van, at the edge of the Keş Stream, which flows into the lake from the west of the Ahlat district center. The fortress was used intensely from the middle of the 12th century to the end of the 14th century but was determined to have existed in earlier periods. During a visit in 2018, it was understood that there might be a prehistoric settlement under the mentioned fortress, thanks to the sherds incidentally found on the surface. The following year, archaeological excavations were initiated under the leadership of the Ahlat Museum Directorate and with the support of the Medieval Cemetery Project. The fortress is located on a 430x60 m rocky hill extending north-south at the western side of the ruins of the Old Ahlat. To the north of the fortress area, surrounded by a fortification wall built with lime mortar and stone building technique, the citadel is situated on the relatively broader and higher part. Archaeological excavations were started here in two places with visible wall remains, which were the foundations of large medieval structures. Especially during the excavations in the grid-square R16 in the southeastern part of the citadel, a large number of Early Bronze Age sherds were found in the debris piled up on the outside of the wall thought to be the citadel wall. It was observed that these sherds increased as one went deeper. The sherds are black-burnished known as Karaz type in Anatolian archaeology. Among these, some local pottery features not encountered in the distribution area of Karaz culture were also determined. Among the finds are sherds belonging to gray and brown wares, chipped stone tools and ground stones. This paper will try to show that the citadel of the historical town of Ahlat was built on an unrecorded Early Bronze Age mound around Lake Van, based on the data obtained from the excavations carried out for four years.

Keywords: Bitlis, Ahlat, Fortress of Historical Town, Early Bronze Age, Pottery.

GİRİŞ

Eski Ahlat Şehri Kalesi, Bitlis ilinde, Ahlat ilçe merkezinin kuzeybatısında, Büyük Selçuklu Meydan Mezarlığı'nın hemen arkasında yer alır. Batıdan akan ve eskiden Tahtı Süleyman Deresi diye bilinen bugünkü Keş Deresi kalenin yer aldığı araziye şekillendirmiştir. XII. yüzyılın ortalarından XIV. yüzyılın sonlarına değin kullanıldığı anlaşılan Eski Kale zamanla önemini yitirmiş XVI. yüzyılda sahil kesimine yeni bir kale inşa edildiğinden "Eski Kale" adıyla anılmaya başlamıştır (Şek. 1). "Ahlat Selçuklu Kalesi" diye de anılan Eski Ahlat Şehri Kalesi'nde Selçuklu döneminden önce de bölge için önemli bir kalenin yer aldığı eski kaynaklardan bilinmektedir (Tekin, 2018, s. 210-212). Söz konusu kalenin aslında bir tarihöncesi dönem höyüğü üzerinde inşa edilmiş olduğu 2018 yılında tesadüfen anlaşılmıştır. 2019 yılında Ahlat Müze Müdürlüğü başkanlığında başlatılan arkeolojik kazılar, günümüzde M. Kulaz başkanlığında devam etmektedir (Ercek ve ark., 2022, s. 77, 79; Kulaz ve ark., 2023, s. 432, 434-436).

Şekil 1. Eski Ahlat Şehri Kalesi ve çevresinin batıdan görünümü / *The Fortress of the Old Ahlat and its environment from the West.*

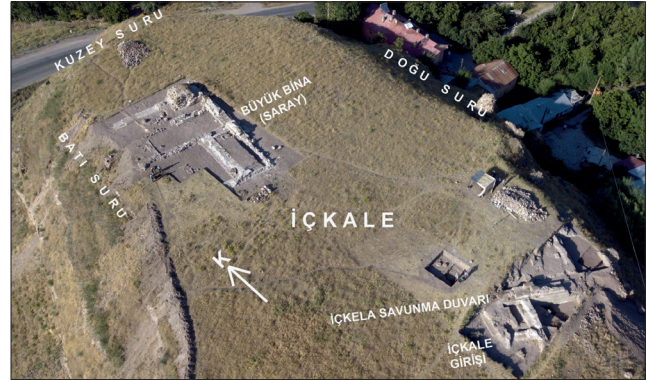

Eski Ahlat Şehri Kalesi, iki yanda akarsuyun aşındırmasıyla oluşmuş, kuzey güney yönünde uzanan kayalık bir tepe üzerindedir. Volkanik bir yapı olan bu ignimbrit kayalığının üzerinde 430 m uzunluğunda, güneydeki dış kale kesiminde 20 m, kuzeydeki içkale kesiminde ise 60 m genişliğinde surlarla çevrili bir alan bulunmaktadır. Kuzeydoğu surları üzerinde yer alan bir yazıta göre XII. yüzyılda inşa edildiği anlaşılan bugünkü surlar, sözü edilen ignimbrit kayalığının etrafını çevirmekte ve çoğu yerde bir teras duvarı işlevi kazanmaktadır (Şek. 2). Arkeolojik kazılar kuzeydeki nispeten geniş ve daha yüksek olan içkalede sürdürülmektedir (Ercek ve ark., 2022, s. 78-79).

Eski Ahlat Şehri Kalesi kazılarında henüz belirgin bir tabakalanma olmamasına karşın ağırlıklı olarak Selçuklu Dönemi kalıntılarıyla karşılaşmıştır. Bu yapılar arasında doğu surları üzerindeki ana giriş (Ercek ve ark., 2022, s. 78), dış yüzeyleri ignimbrit kesme taşlarla kaplı olan surlar, içkale suru ve girişi ile içkaledeki kuzeybatı köşesindeki büyük bina öne çıkmaktadır (Şek. 1, 2). İç kalenin geniş savunma duvarının inşası için kazılan temel çukurlarının daha alttaki tarihöncesi döneme ait yerleşim tabakalarını tahrip ettiği anlaşılmaktadır. Bu temel çukurunun döküntü toprağı olduğu düşünülen toprak katmanı içinden çok sayıda Karaz tipi, koyu yüzlü ve parlak açkılı çanak çömlek parçası ele geçmiştir. MÖ III. binyılın başlarına (İlk Tunç Çağı II) tarihlenen bu buluntulara karşın henüz bu döneme ait sağlam tabakalar ya da mimari kalıntılar açığa çıkmamıştır.

Bu yazıda, 2019-2022 yılları arasında yapılan kazılarda ele geçen İlk Tunç Çağı'na ait çanak çömlek parçaları incelenmekte, mal, tipoloji ve bezeme anlayışları üzerinde durulmaktadır. Yapılan karşılaştırmalarla incelenen çanak çömlek parçalarının aynı kültür bölgesinde yer alan diğer merkezlerdeki örneklerle olan benzerlik ve farklılıkları irdelenmektedir. Bu kapsamda İlk Tunç Çağı'na ait toplam 771 adet çanak çömlek parçası elden geçirilmiş, bu parçaların bezeme ve form özellikleri bakımından 109 tanesi belgelenmiştir.

Şekil 2. Eski Ahlat Şehri Kalesi içkaledeki kazı alanları / *Excavation areas at the citadel of the Old Ahlat Fortress.*

İlk Tunç Çağı Çanak Çömleği

MÖ IV. binyılın sonlarında Mezopotamya ile Doğu Anadolu arasında daha önceki sosyo-kültürel ilişkilerin kesintiye uğradığı ve "Transkafkasya" kökenli olduğu düşünülen göçebe toplulukların etkisiyle Doğu Anadolu'da farklı bir sürecin yaşanmaya başladığı savı genel olarak kabul görmektedir (Sagona, 1984, s. 138; Kozbe, 1989, s. 538; Frangipane, 2001, s. 342-343). Bu sava göre MÖ II. binyıl başlarına kadar devam eden bu dönemde, Türkiye'nin doğu bölgelerini de içine alan oldukça geniş bir coğrafyada aynı özellikleri gösteren bir kültür yaygınlaşmıştır.

¹ Bu yazının hazırlanışında Haziran 2022'de Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü'ne Sinan Kılıç tarafından verilen "Van Gölü Çevresinde Başlangıcından MÖ III. Binyıl Sonuna Kadar Arkeolojik Bulguların Değerlendirilmesi" adlı doktora tezi temel alınmıştır. Yazının özünü 3-5 Mayıs 2023 günleri arasında Bitlis Eren Üniversitesi'nde düzenlenen 1. Uluslararası Tarih, Kültür, Dil ve Sanat Bağlamında Bitlis Sempozyumu'nda sunulan bildiri oluşturmaktadır.

Yapılan araştırmalar bu yeni kültürün batıda Fırat Nehri'nin batı kollarını da içine alan bölgelerden, doğuda Urmiye Gölü çevresine, kuzeyde Kura ve Aras nehirlerinin yukarı vadilerini içine alan bölgelerden, güneyde Amik Ovası'na ve oradan Filistin'e kadar uzanan akarsu vadilerinde ve deniz kıyılarında yayıldığını göstermektedir (Burney ve Lang, 1971, s. 44-46; Korfmann, 1982, s. 136, Sagona, 1984, s. 23-31; Ökse, 1998, s. 313-314; Philip ve Millard, 2000, s. 280).

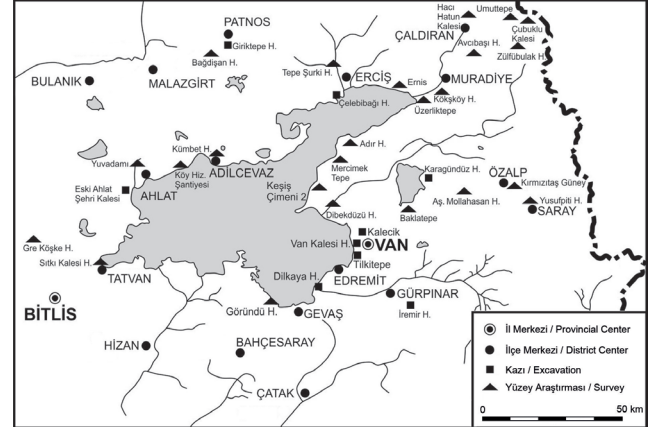
İlk kez güney Kafkasya'da saptanan bu kültür Rus araştırmacılar tarafından "Kura-Aras Kültürü" olarak adlandırılmış (Burney ve Lang, 1971, s. 43; Kushnareva, 1997, s. 43), Doğu Akdeniz kıyıları boyunca da saptanan aynı kültür burada "Khirbet-Kerak Kültürü" diye anılmıştır (Philip ve Millard, 2000, s. 279). Türkiye'de ise ilk olarak Erzurum yakınlarındaki Karaz Höyük'de tanımlanmış olan aynı kültür daha sonra "Karaz Kültürü" diye adlandırılmıştır (Koşay ve Turfan, 1959, s. 357-361; Arsebük, 1974, s. 14). Kültürün çıkış noktasını belli etmek düşüncesiyle bazı arkeologlar "Erken Transkafkasya Kültürü" terimini de yaygın olarak kullanmaktadır (Burney ve Lang, 1971, s. 44; Summers, 2004, s. 619).

Söz konusu İlk Tunç Çağı kültürünün tüm yayılım alanı içinde aynı ya da benzer özellikler gösteren çanak çömlek buluntular ön plana çıkmaktadır. Bu yayılım alanının tam ortasında yer alan Van Gölü çevresinde bu tür çanak çömlek ilk kez 1899 yılında W. Belck'in Tilkitepe'de yaptığı kazılar sırasında tanımlanmış, ancak o yıllarda bir karşılaştırma yapma olanağı olmadığından bir arkeolojik kültür ögesi olarak görülmemiştir. Yine de K. Lake 1939 yılında Kalecik'in alt seviyelerindeki "siyah açkılı çanak çömlek" ile Tilkitepe Höyüğü'nün üst seviyelerinde bulunan çanak çömleğin aynı tür olduğunu belirlemiştir (Korfmann, 1982, s. 177-178).

İlk Tunç Çağı'nı belirleyen Karaz kültürünün Doğu Anadolu'daki etkilerinin ortaya koyulması bakımından Yukarı Fırat vadisi, Güney Kafkasya dağlık bölgesi, Batı İran ve Yukarı Mezopotamya arasında bir geçiş bölgesi sayılan Van Gölü çevresi önem taşımaktadır. Bu bölgedeki İlk Tunç Çağı'na ait yerleşim yerlerinde yapılmış olan arkeolojik kazılara son yıllarda başlatılıp devam eden İremir Höyük ile Eski Ahlat Şehri Kalesi de katılmıştır (Ercek ve ark., 2022; Kılıç, 2022, s. 33-66; Kulaz ve ark., 2023). Van Gölü çevresinde başlangıcından MÖ III. binyıl sonuna kadar tüm arkeolojik buluntu yerlerinin toplu olarak değerlendirildiği bir araştırmada İlk Tunç Çağı'na ait olanların sayısının 33 olduğu belirlenmiştir (Şek. 3) (Kılıç, 2022, s. 33-114).²

² A. Özfirat yayımladığı bir çalışmada Muş ve Malazgirt çevrelerindeki Murat Çayı Havzası ile Van Gölü Havzası'nı içine alan bölgede toplam 65 İlk Tunç Çağı buluntu yeri olduğunu belirtmektedir (Özfirat, 2022, s. 554).

Şekil 3. Van Gölü çevresi kazı ve yüzey araştırmaları İlk Tunç Çağı buluntu yerleri / The EBA finding places around the Lake Van.

Yapılan arkeolojik kazılar ile kayda geçen diğer buluntu yerleri MÖ III. binyılın başlarından itibaren Van Gölü çevresinde Karaz kültürünün etkili olduğunu göstermektedir. Bu kültürün tipik, el yapımı ve siyah açkılı çanak çömleğinin MÖ II. binyıl başlarına kadar Van Gölü çevresinde kullanılmaya devam ettiği anlaşılmaktadır. Kap formları bakımından çok fazla çeşitlilik göstermeyen bu çanak çömlek grubu, siyah, kahverengi ya da gri rengi, parlak açkılı yüzeyi ve sığ çizgilerden oluşan yiv bezemesiyle dikkat çekmektedir.

Van Gölü çevresindeki İlk Tunç Çağı yerleşmelerinden gölün doğu kesimindeki Van Kale Höyük, Kalecik, Dilkaya ve Karagündüz höyükleri ile Erçiş yakınındaki Çelebibağı Mezarlığı'nda yapılan arkeolojik kazılar sayesinde bu kültür detaylı olarak incelenebilmiştir. Daha önceki tarihlendirmeler bölgedeki İlk Tunç Çağı'na ait yerleşim yerlerinin MÖ III. binyılın başlarından itibaren yayıldığını göstermiştir. Dilkaya'da elde edilen bulguları değerlendiren G. Kozbe, bu dönemi "Erken Transkafkasya II ve III" dönemlerine, yani MÖ 2650-1800 yılları arasına yerleştirmektedir.³ Oysa birkaç yüz kilometre kuzeydoğuda, Erzurum yakınlarındaki Sos Höyük'de yapılan arkeolojik kazılarda elde edilen radyokarbon tarihleri, Karaz kültürü izlerinin MÖ IV. binyıl içlerine doğru uzandığını kanıtlanmaktadır (Sagona, 1984, s. 351-354). Kültürün bu erken evreleri Van Gölü çevresinde henüz kesin olarak belirlenebilmiş değildir.

ESKİ AHLAT ŞEHİRİ KALESİ İLK TUNÇ ÇAĞI ÇANAK ÇÖMLEĞİ

Eski Ahlat Şehri Kalesi 2019-2022 yılları arasında gerçekleştirilen arkeolojik kazılarda toplam 771 adet İlk Tunç Çağı'na ait çanak çömlek parçası kayda geçirilmiştir.

³ Ayrıca Muş Ovası'nda 1956 yılında C. A. Burney ve 1991 yılında M. Rothman'ın yüzey araştırmalarından elde ettiği sonuçları değerlendiren G. Kozbe, Erken Tunç Çağı çanak çömlek örneklerini MÖ 3000-2500 yılları arasına tarihleme olasılığından söz etmektedir (Kozbe, 1989, s. 537-538; Kozbe, 1995).

Bu parçalar üzerinde mal gurupları ve formlar açısından istatistiksel bir çalışma yapılmıştır. Değerlendirme kapsamındaki çanak çömlek parçalarının neredeyse tamamı R15 ve R16 açmalarında, bir kısmı ise R17 açmasında, yani içkalenin güneydoğu kesimindeki savunma duvarı çevresinde ele geçmiştir (Şek. 4). Birkaç parça çanak çömlek doğu ve batı suru eteklerinde yüzey taramaları sırasında, bir parça ise Büyük Bina kazılarında, L15 açmasında bulunmuştur.⁴

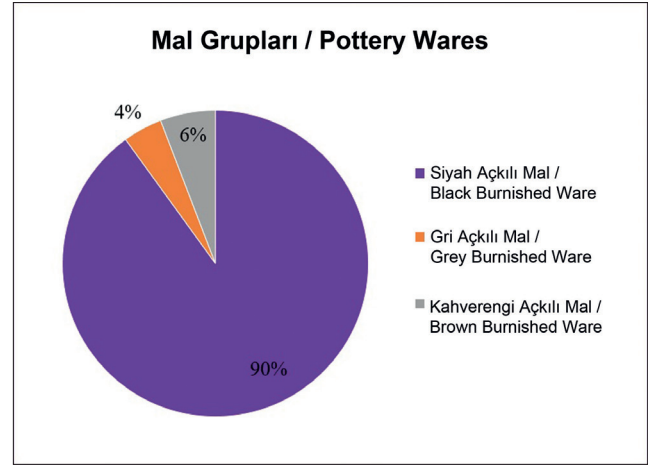
Şekil 4. R15 ve R16 birleşik açmasındaki İlk Tunç Çağı çanak çömlek parçalarının bulunduğu içkale savunma duvarı dışında yer alan derin sondaj / *The deep trench with EBA pottery outside of the fortification wall of the citadel in combined squares of R15 and R16.*

R16 karesindeki ilginç bir durum, içkale savunma duvarı olduğu düşünülen büyük duvarın güneyindeki döküntü içinde İlk Tunç Çağı'na ait çok sayıda Karaz tipi çanak çömlek parçasının ele geçmiş olmasıdır. Burada derine inildikçe Karaz tipi parçalar da artmıştır (Şek. 4). Çanak çömlek parçaları dışında aynı açmada obsidyen yonga ve dilgiler, bir sürtme taş alet ile üç adet öğütme taşı da bu dönemin buluntuları arasında sayılmaktadır. Anlaşılan büyük duvar için temel çukuru hazırlanırken alttaki İlk Tunç Çağı tabakaları kazılmış ve toprağı kenara yığılmıştır. Yapılan çalışmalarda henüz tarihöncesi döneme ait sağlam tabakalara ulaşılmamıştır.

İlk Tunç Çağı'na ait parçaların istatistiksel oranları şöyledir: 2019 yılında toplam çanak çömlek sayısının %1,4'ü, 2020 yılında toplam çanak çömlek sayısının %11,35'i, 2021 yılında toplam çanak çömlek sayısının %8,8'i ve 2022 yılında toplam çanak çömlek sayısının %4,5'i İlk Tunç Çağı'na aittir. Dört yıllık kazı sonunda elden geçen Ortaçağ dönemine ait çanak çömlek parça sayısı 12.464 iken, İlk Tunç Çağı'na ait çanak çömlek parça sayısı 771 (%6,1) adettir. Bu parçalar dış yüzey renklerine göre mal guruplarına ayrıldığında daha çok siyah açkılı mal (%90) ile az da olsa kahverengi açkılı mal (%6) ve gri açkılı mal (%4) öne çıkmaktadır (Şek. 5).

Şekil 5. Eski Ahlat Şehri Kalesi İlk Tunç Çağı çanak çömlek guruplarının yüzdelik dağılımı / *The percent-graphic of EBA pottery wares from the Old Ahlat Citadel.*

Siyah Açkılı Mal

Eski Ahlat Şehri Kalesi kazılarında ele geçen siyah açkılı mala ait çanak çömlek parçalarının dış yüzeyi koyu siyahtan koyu griye doğru farklı renk tonlarında olması, ayrıca parlak ya da mat açkısı bakımından farklılık göstermektedir. İç yüzey rengi genellikle hamurunun renginde gri, kahverengi, krem ve kiremit renkli olması bakımından ayrıca değişmektedir (Kulaz ve ark., 2023, s. 435). Hamur daha çok kum, az da olsa taşcık ve mika katkılıdır. Duvar kalınlıkları kabın büyüklüğünü gösteren ince, orta ya da kalındır. Tümü el yapımı olan bu kaplar genel olarak yeterli sertliğe ulaşan bir sıcaklıkta pişirilmiş olsa da, daha kötü pişirilmiş örneklerde vardır.⁴ Siyah açkılı mallar içinde formu belirlenebilen parçalar arasında 32 çömlek, 2 kapak ve bir kulp yer almaktadır.

Eski Ahlat Şehri Kalesi'nde siyah açkılı malları arasında, Karaz kültürünün karakteristik çanak çömlek bezeme unsurlarını yansıtan örnekler bulunmaktadır. Bu örnekler arasında, kazıma tekniği ile yapılmış birbirine paralel düz oluk çizgiler ile yatay ve dikey kesişen çizgiler, baskı ve kabartma tekniği ile yapılmış dairesel ve spiral bezemeler görülmektedir (Şek. 6).

Aynı mal grubu içinde, büyük depolama kapları olduğu düşünülen kalın duvarlı bazı parçaların dış yüzeyleri parlak açkılı iken, iç yüzeylerinin özel bir aletle düzeltildiği görülmektedir. Toplam 9 parçada görülen bu teknikte çömleğin iç yüzeyi tarak biçimli sert bir aletle düzeltilmiştir (Şek. 7).

⁴ Daha önce Erciş'deki Çelebibağı Mezarlığı'ndan alınan İlk Tunç Çağı'na ait bir çanak çömlek parçası üzerinde yapılan arkeometrik incelemede, bu parçanın koyu renkli olması nedeniyle kapalı bir ortamda pişirildiği, ayrıca kil içindeki minerallerin değişime uğramaları nedeniyle pişme sıcaklığının 850°C'nin altında kaldığı ortaya koyulmuştur (Kılıç ve Çalışkan, 2005: 118).

Şekil 6. Eski Ahlat Şehri Kalesi İlk Tunç Çağı yiv bezemeli çanak çömlek parçaları / *EBA pottery with groove decoration from the Old Ahlat Citadel.*

Kahverengi Açıklı Mal

Bu mal grubuna ait çanak çömlek parçaları kahverengiden kiremit rengine doğru değişen yüzey renklerine sahiptir. Genellikle aynı renkteki hamur kum katkılıdır. Pişme derecesi siyah açıklı mal ile aynı görünmektedir. Ele geçen parçaların bazılarında pişmeden kaynaklanan renk alacalanması vardır. Eski Ahlat Şehri Kalesi kazılarında ele geçen İlk Tunç Çağı çanak çömlek parçalarının %6'sını kahverengi açıklı mal oluşturmaktadır (Şek. 3). Kahverengi açıklı mal içinde 9 Çömlek, 2 kapak, 1 kaide ve 3 kulp yer almaktadır.

Gri Açıklı Mal

Bu mal grubuna ait çanak çömlek parçaları kahverengiden gri ve siyaha değin değişen hamur renklerine sahiptir. Hamur çoğunlukla kum katkılıdır. Pişme derecesinin siyah ve kahverengi mallarla aynı olduğu görünmektedir. Parçaların büyük bir çoğunluğunun pişme nedeniyle yüzeylerinde renk alacalanması oluşmuştur. Parlak açıklı örnekler çoğunluktadır. Eski Ahlat Şehri Kalesi kazılarında ele geçen İlk Tunç Çağı çanak çömlek parçalarının sadece %4'ünü gri açıklı mallar oluşturmaktadır (Şek. 3). Bu gruptaki formu belirlenebilen parçalar arasında 8 çömlek ile bir çanak ağız parçası yer almaktadır.

Şekil 7. Eski Ahlat Şehri Kalesi İlk Tunç Çağı iç yüzeyi tarak benzeri sert bir aletle düzeltilmiş olan çömlek gövde parçaları / *EBA pottery with comb straightened of inside from the Old Ahlat Citadel.*

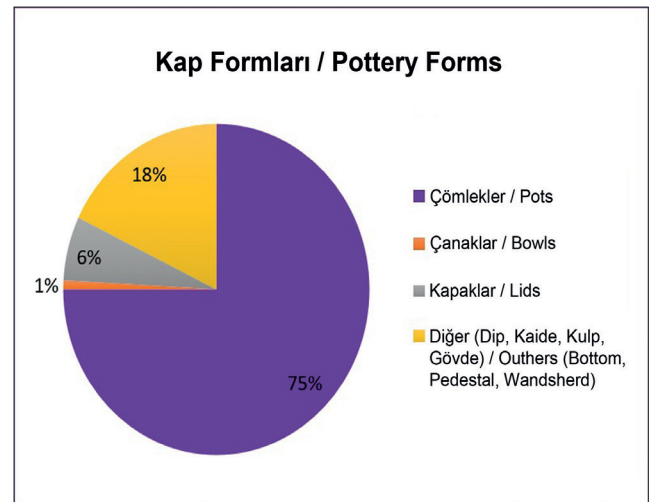

Form ve Bezeme Özellikleri

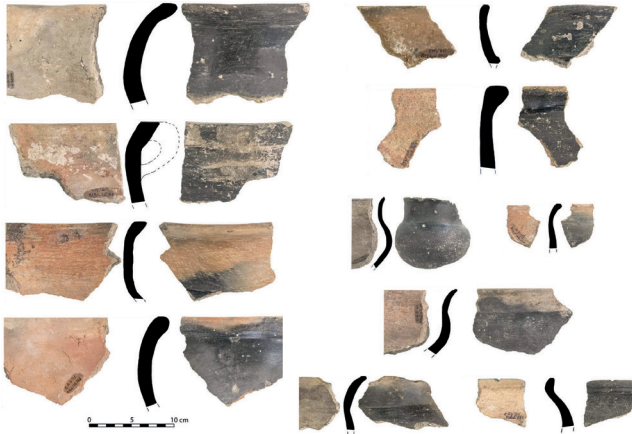
Form ve bezeme özelliklerine ait istatistik değerlendirme için toplam 109 çanak çömlek parçası seçilmiştir. Bunlardan formu belirlenebilen parçalarının büyük bölümünü farklı boyutlardaki çömlekler oluşturmaktadır (Şek. 8, 9). Bu kaplar kendi içlerinde genel olarak boyunlu ve boyunsuz olmak üzere iki gruba ayrılmaktadır. Boyunlu çömlekler de uzun boyunlular ve kısa boyunlular olarak ikiye ayrılırlar. Çömlekler, genellikle dışa çekik ağızlı, yuvarlak ya da düz dudaklı, oval gövdeli ve geniş ağızlı kaplardır. Bu tür çömleklerin benzerleri Van Gölü çevresinde Dilkaya Höyüğü (Çilingiroğlu, 1986, s. 2), İremir Höyük (Biber ve Uslu, 2022, Res. 13.3-6) ve Karagündüz Höyüğü (Özfirat, 2022, Fig. 5) ile daha uzakta, Muş ovasında Tepeköy Höyük (Gökçe ve Kılıç, 2023, Fig. 4) ve Murat Höyük'te (Özdemir ve Özdemir, 2022, Fig. 8), Erzurum'da Çiğdemli Höyük (Akarsu, 2021, Fig. 5.1-3, 6, 7) ve Sos Höyük'te, (Sagona, 1996: 27-48, fig. 10.5; Sagona ve ark., 1997, Fig. 12.3), ayrıca Elazığ-Malatya çevresinde Norşuntepe'de (Hauptmann, 1976, pl. 72.5) ve Arslantepe'de (Palumbi, 2012, Fig. 4.h) karşımıza çıkmaktadır.

Kazılarda ele geçen iki adet çanak ağız parçası dışa çekik ağızlı ve yuvarlak gövdelidir (Şek. 8, 9-sağdan 4. sıra). Bu formun benzerleri İremir Höyük (Uslu ve ark., 2022, Res. 10; Biber ve Uslu, 2022, Res. 13.1, 2), Tepeköy Höyük (Gökçe ve Kılıç, 2022, Fig. 1, 2), Pulur Höyük (Akarsu, 2023, Şek. 6.1-4) gibi merkezlerde görülmektedir. Benzer formu ancak daha çok bardak biçimli çanaklardan iki adet vardır. Bir tane de yuvarlak gövdeli, düz ağızlı, yuvarlak gövdeli çanak ağız parçası belgelenmiştir.

Şekil 8. Eski Ahlat Şehri Kalesi İlk Tunç Çağı çanak çömlek formlarının yüzdelik dağılımı / *The percent-graphic of EBA pottery forms from the Old Ahlat Citadel.*

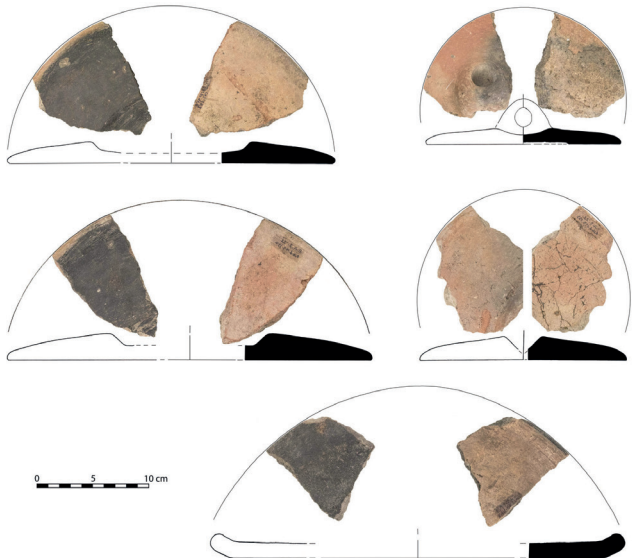
Şekil 9. Eski Ahlat Şehri Kalesi İlk Tunç Çağı çömlek parçalarından örnekler / *Examples of the EBA pottery from the Old Ahlat Citadel.*

Formu belirlenebilen İlk Tunç Çağına ait çanak çömlek parçalarının %6'sını kapaklar oluşturmaktadır (Şek. 8, 10). Tutamaklı ve düz üzere iki farklı gruba ayrılan kapakların varlığı büyük ölçüde çömlek kullanılan bir yerleşmede normal karşılanmalıdır. Altı düz olan, kahverengi renk tonlarında ve üzeri, bazılarında ortası çukurlaştırılmış hafif şişkin biçimli bu kapaklar, açıkılı yüzeyleri nedeniyle İlk Tunç Çağı çanak çömlek parçaları arasında değerlendirilmiştir.

Form ve işleniş özelliklerine göre ayrılan İlk Tunç Çağı çanak çömlek parçalarının %18'ini dip, kaide, kulp ve gövde parçaları oluşturmaktadır (Şek. 8). Gövde parçaları yiv bezeme ya da iç yüzey işlemi nedenleriyle ayrılmıştır. Bu parçaların tamamı siyah yüzü parlak açıkılı mal grubuna aittir (Şek. 6). İç yüzeyleri tarak benzeri sert bir aletle düzeltilmiş olduğu anlaşılan büyük çömleklere ait gövde parçaları, farklı ve yerel bir çanak çömlek türü olarak tanımlanmıştır. Bu mal grubunda kabın iç yüzeyindeki izler, düzeltme işleminin kap henüz tam olarak kurumadan ve alet farklı yönlere sürülerek yapılmış olduğunu göstermektedir.

Şekil 10. Eski Ahlat Şehri Kalesi İlk Tunç Çağı kapak parçaları / *EBA lids from the Old Ahlat Citadel.*

Bölgedeki İlk Tunç Çağı çanak çömleğini tarihlemeye önemli bir unsur "Nahçıvan Kulpu" diye adlandırılan eklentidir (Lamb, 1954, s. 28-29; Burney, 1958, s. 168-169; Kozbe, 1995, s. 40). Bu kulp tipi yuvarlak, oval ya da köşeli biçimli ve yatay deliklidir. Eski Ahlat Şehri Kalesi'nde ele geçen örnekler (Kılıç, 2022, Lev. IV.1, V.4, IX.5, X.1, XIII.1, XVI.1-4) farklı boyutlarda, kabaca konik biçimli bir kabartı halinde, genellikle çömleklerin ağız kenarına ya da gövdesine eklenmektedir (Şek. 11). Ele geçen örneklerden biri kapak üzerinde yer almaktadır (Şek. 10) (Kılıç, 2022, Lev. XIII.1).⁵ C. A. Burney, Van Müzesi'ndeki bazı İlk Tunç Çağı kapları ile yine müze depolarında saklanan Ernis (Ünseli) çömlekleri üzerinde Nahçıvan tipi kulp saptamıştır (Burney, 1958, Res. 48, 51-53, 73-75, 88, 90, 91, 100, 101). Dilkaya Höyüğü'nde 93 örnekle temsil edilen bu kulp tipi "parmak delikli kulplar" adı altında sınıflandırılmıştır (Kozbe, 1987, s. 88-90, lev. 12-133). Ayrıca Özalp ilçe merkezi yakınında Aşağı Mollahasan Höyüğü (Burney, 1958, Res. 72), Kırmızıtaş Güney (Kılıç, 2022, s. 94, 137, lev. XXXVIII.3) ve Baklatepe/Hino Tepe'de (Kılıç, 2022, s. 74-75, 137, lev. XXVIII.2), Çaldıran Ovası'nda Zülfübulak Höyüğü'nde (Burney, 1958, Res. 71), ve Gürpınar Ovası'nda İremir Höyük'te (Burney, 1958, Res. 49) bu tip kulpların varlığı kayda geçmiştir. Van Gölü'nün batısında ise Erciş'te Tepe Şurki Höyüğü (Kılıç, 2022, s. 100-101, 137, lev. XLIV.1) ile üzerinde Çelebibağı Mezarlığı'nın bulunduğu höyükte,⁶ Adilcevaz'da Kümbet Höyük'te (Burney, 1958, Fig. 50) ve Muş Ovası'ndaki yüzey araştırmalarında Kazantepe'de (Biber, 2018, s. 219, res. 258) bu kulp tipi görülmektedir.

Şekil 11. Eski Ahlat Şehri Kalesi İlk Tunç Çağı "Nahçıvan Kulplu" çanak çömlek parçaları / *EBA pottery with "Nahçıvan-Handle" from the Old Ahlat Citadel.*

⁵ Ayrıca Nahçıvan kulplu iki kapak örneği Van Gölü'nün doğu kıyısındaki Dilkaya Höyüğü'nde de kayda geçmiştir (Kozbe, 1987, Lev. 136.6, 137.9).

⁶ Höyüğün batı yamacında 1994 yılında ele geçen kiremit renkli, açıkılı ve el yapımı bir çömlek üzerinde üç adet Nahçıvan tipi kulp yer almaktadır (Uluçam, 1996, s. 435, çiz. 6).

DEĞERLENDİRME VE SONUÇ

Burada değerlendirilen çanak çömlek parçaları, Eski Ahlat Şehri Kalesi'nin içkale kesiminde bir İlk Tunç Çağı höyüğünün bulunduğunu kanıtlamaktadır. Bir ziyaret sırasında tesadüfen bulunan çanak çömlek parçaları sayesinde varlığından şüphe edilen bu tarihöncesi dönem yerleşmesinin izleri, yapılan arkeolojik kazıyla ortaya çıkarılmış durumdadır. Bu durum arkeolojik yüzey araştırmalarında her türlü kültür varlığına dikkatle yaklaşılması ve yüzey buluntularının incelikle ele alınması gerektiğini göstermektedir.

Eski Ahlat Şehri Kalesi'nde Ortaçağ yapılarının alttaki İlk Tunç Çağı yerleşmesini büyük ölçüde tahrip ettiği ortadadır. Bu döneme ait çanak çömlek parçalarının bir temel çukurunun döküntü toprağında bulunması böyle bir tahribata işaret etmektedir. Yine de bu yazıda değerlendirilen çanak çömlek parçalarının içkalede güneydoğu kesiminde, dar bir alanda bulunmuş olması, yaklaşık 2,5 dönüm büyüklüğündeki içkale alanında sağlam İlk Tunç Çağı kalıntılarına rahatlıkla ulaşılabileceği anlamına gelmektedir.

Çanak çömlek buluntuları üzerinde yapılan ilk değerlendirmelerde, bölgede başka buluntu yerlerinden de bilinen, İlk Tunç Çağı için tipik mal ve form grupları saptanmıştır. Çoğunluğu çömlek tipi kaplara ait olan çanak çömlek parçaları farklı büyüklük, yapı ve ağız biçimlerini göstermektedir. Genellikle çömleklerin gövde ve ağız kenarlarında yer alan, ayrıca kâse ve kapaklarda da görülen "Nahçıvan Kulpu" örnekleri, biçimleri ve boyutları bakımından Eski Ahlat Şehri Kalesi'ndeki tarihöncesi dönem yerleşmesinin MÖ III. binyıl başlarına tarihlenmesi gerektiğine işaret etmektedir.

Dışı siyah açkılı büyük boyutlu kapların iç yüzeyinin tarak benzeri sert bir aletle düzeltilmiş olması özel bir yapım tekniği olarak karşımıza çıkmaktadır (Şek. 7). Van Gölü çevresinde pek az İlk Tunç Çağı buluntu yerinde görülen bu teknik, daha önceki araştırmalarda söz edilmemesi nedeniyle şimdilik yerel bir gelenek olarak kabul edilmiştir.

Döküntü topraktan toplanmış olsa da ele geçen İlk Tunç Çağı çanak çömlek parçaları istatistiksel bir değerlendirme yapma olanağı vermiştir. Buna göre %90 oranıyla en fazla siyah açkılı mal grubuna ait çanak çömlek parçası ele geçmiştir. Bunun dışında sadece %6 oranında kahverengi mal ile %4 oranında gri mal grubuna ait çanak çömlek parçası saptanmıştır (Şek. 3). Bu istatistiksel durum 2019-2022 yılları arasında yapılan kazılarda bulunup kaydedilen toplam 771 adet çanak çömlek parçasına göre yapılmıştır. Mal gruplarıyla ilgili bu ilk sonuçlar döküntü toprak içinde

ele geçen İlk Tunç Çağı çanak çömlek parçalarına göre elde edildiğinden bir genelleme yapılmasına izin vermez. Kazılar ilerledikçe ve sağlam İlk Tunç Çağı tabakalarına ulaşıldıkça sayısal oranların değişeceği ve buna bağlı yeni sonuçların elde edileceği açıktır.

Benzer biçimde, Eski Ahlat Şehri Kalesi'nde ele geçen İlk Tunç Çağı çanak çömlek parçalarından form verenler arasında yapılan bir değerlendirme, bu parçaların büyük bölümünün çömlek olduğunu göstermiştir (Şek. 8). Kazının ilk sonuçları olmasına karşın bu durum İlk Tunç Çağı'ndaki beslenme ve yiyecek saklama alışkanlıkları konusunda bir fikir vermektedir.

Eski Ahlat Şehri Kalesi'nde belgelenip bu yazıda ele alınan İlk Tunç Çağı'na ait 109 parça arasında Karaz çanak çömlek özelliğini yansıtan az sayıda bezemeli örnek de vardır (Şek. 6). Bu örneklerde "V" biçiminde oluk bezeme, dikey paralel oluk bezeme, kabartma tekniği ile yapılmış spiral bezeme, baskı tekniği ile yapılmış yuvarlak çukur bezeme görülmektedir. İlk Tunç Çağı kültüründe kazıma bezeme örnekleri İlk Tunç Çağı II ve III evrelerine tarihlenirken kabartma bezeme ve oluk bezeme İlk Tunç Çağı I evresine tarihlendirilmektedir (Burney ve Lang, 1971, s. 33; Kozbe, 1987, s. 101). Bu durum Eski Ahlat Şehri Kalesi'nde İlk Tunç Çağı'nın erken evrelerine ait kalıntıların da bulunabileceğini akla getirmektedir.

Sonuç olarak elde edilen veriler ışığında Eski Ahlat Şehri Kalesi'nin kuzey kesimindeki içkalede bulunduğu daha geniş ve daha yüksek bölümünde bir İlk Tunç Çağı yerleşmesi olduğu kesindir. Ele geçen bu döneme ait çanak çömlek parçalarının gösterdiği renkler, yüzey işlemleri, benzeme unsurları, eklentileri, kap formları, hamur yapıları ve pişirme teknikleri Doğu Anadolu'da yaygın olan Karaz kültürüne işaret etmektedir. Bu kültür MÖ IV. binyılın ikinci yarısından itibaren yaklaşık bin yıllık bir süreç içinde Güney Kafkasya'dan Doğu Akdeniz kıyılarına kadar büyük bir bölgede yaygınlık göstermiştir. Bu yayılmanın tam nereden başladığı ve temel nedenlerinin ne olduğu, ayrıca bu dönemin nasıl sona erdiği gibi sorular halen yanıtlanmayı beklemektedir.

TEŞEKKÜR

Eski Ahlat Şehri Kalesi kazılarının başlatılmasını sağlayan Ahlat Müze Müdürlüğü'ne, ayrıca kazıları yöneten Ahlat Selçuklu Meydan Mezarlığı ve Eski Ahlat Şehri Kalesi Kazıları Başkanlığı'na çok teşekkür ederiz. Bu yazıda derlenen bilgiler Eski Ahlat Şehri Kalesi'nde yapılan arkeolojik kazılar sayesinde ortaya çıkmıştır.

KAYNAKÇA

- Akarsu, R. (2021). Erzurum-Çiğdemli Höyük'te Gerçekleştirilen Arkeolojik Çalışmaların Doğu Anadolu Arkeolojisi için Önemi: Karaz Kültürüne Ait Seramik Malzemesinin Değerlendirilmesi. In M. A. Yılmaz, B. Can, ve M. Işıklı (Eds.), *Anadolu Arkeolojisi ile Adanmış Bir Ömür Mehmet Karaosmanoğlu'na Armağan* (pp. 1-18). Bilgin Yayınevi.
- Akarsu, R. (2023). Pulur Höyük'te (Erzurum) 2021 Yılı Kazı Çalışmalarında Ele Geçen Karaz Kültürüne Ait Grafit Astarlı Seramikler. *Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 33(1), 33-45.
- Arsebük, G. (1974). *Altınova'da Koyu Yüzlü Açıklı ve Karaz Türü Çanak Çömlek Arasındaki İlişkiler Sorunu* [Doktora Tezi, İstanbul Üniversitesi].
- Biber, H. (2018). *Muş İli Arkeolojik Yüzey Araştırmaları 2009-2014*. Hiperyayın.
- Biber, H., ve Uslu, E. (2022). Van Bölgesi MÖ III. Binyılı İçin Yeni Bir Proje: İremir Höyük. In M. Işıklı, M. E. Fidan, A. Türker ve M. A. Yılmaz (Eds.), *MÖ III. Binyılda Anadolu* (s. 527-538). Ege Yayınları.
- Burney, C. A. (1958). Eastern Anatolia in the Chalcolithic and Early Bronze Age. *Anatolien Studies*, 8, 157-209.
- Burney, C., ve Lang, D.M. (1971). *The Peoples of The Hills*. Phonix Press.
- Çilingiroğlu, A. (1986). Van-Dilkaya Höyüğü Kazısı 1985. 8. *Kazı Sonuçları Toplantısı, 26-30 Mayıs 1986, Ankara, cilt 1, s. 81-94*.
- Ercek, M., Kulaz M., ve Kılıç S. (2022). 2019-2020 Yılları Eski Ahlat Şehri Kazıları. In A. Özmen (Ed.), *2019-2020 Yılı Kazı Çalışmaları* (s. 73-86). T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı.
- Frangipane, M. (2001). Centralization Processes in Greater Mesopotamia. Uruk 'expansion' as the culmination of an early system of interregional relations. In M.S. Rothman (Ed.), *Uruk Mesopotamia and its Neighbors. Cross-Cultural Interactions in the Era of State* (s. 307-347). School for Advanced Research Press.
- Gökce, B., ve Kılıç, İ. (2023). Tepeköy Höyüğü İlk Tunç Çağ Çanak Çömlekleri. In S. Erdoğan, Y. Çiftçi, ve M. Ercek (Eds.), *Tepeköy Höyük I Erken Tunç Çağı* (s. 111-132). Bilgin.
- Hauptmann, H. (1976). Norşun Tepe Kazıları, 1972. In *Keban Projesi 1972 Çalışmaları* (pp. 41-69). Orta Doğu Teknik Üniversitesi Keban Projesi Yayınları, Seri 1. No. 5.
- Kılıç, S. (2022). *Van Gölü Çevresinde Başlangıcından MÖ III. Binyıl Sonuna Kadar Arkeolojik Bulguların Değerlendirilmesi* [Doktora Tezi, Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi].
- Kılıç, S., ve Çalışkan N. (2005). Van Gölü Havzası Tarihöncesi Seramiğinin XRD Analiz Sonuçları. In T. Yakupoğlu, M. Açlan, ve O. Köse (Eds.), *12. Ulusal Kil Sempozyumu. Kil 2005. 05-09 Eylül 2005 Van. Bildiriler* (s. 110-120). Van: Yüzüncü Yıl Üniversitesi Yayını.
- Korfmann, M. (1982). *Tilkitepe. Die erste Ansätze prähistorischer Forschung in der östlichen Türkei*. Verlag Ernst Wasmuth.
- Koşay, H. Z., ve Turfan, K. (1959). Erzurum-Karaz Kazısı Raporu. *Bulleten*, 23(91), 349-413.
- Kozbe, G. (1987). *Van-Dilkaya Höyüğü 1984-1986 Kazı Dönemlerinde Ele Geçen Erken Transkafkasya Çanak Çömleği*. [Yüksek Lisans Tezi, Ege Üniversitesi].
- Kozbe, G. (1989). Van-Dilkaya Höyüğü Erken Transkafkasya Keramiği. 7. *Araştırma Sonuçları Toplantısı, 18-23 Mayıs 1989, Antalya, s. 533-554*.
- Kozbe, G. (1995). Muş Ovası Yüzey Araştırmalarında Ele Geçen Erken Transkafkasya Çanak Çömleği Işığında Bölgenin Erken Tunç Çağı'nın Yeniden Değerlendirilmesi. *Ege Üniversitesi Arkeoloji Dergisi*, 3, 35-50.
- Kulaz, M., Kılıç, S., ve Daniş, D. (2023). Ahlat Selçuklu Meydan Mezarlığı ve Eski Ahlat Şehri 2021 Yılı Çalışmaları. 42. *Kazı Sonuçları Toplantısı, 23-27 Mayıs 2022, Denizli, cilt 3, s. 425-446*.
- Kushnareva, K. (1997). *The Southern Caucasus in Prehistory. Stages of Cultural and Socioeconomic Development from the Eight to the Second Millennium B.C.* Pennsylvania University Press.
- Lamb, W. (1954). The Culture of North-East Anatolia and Its Neighbours. *Anatolian Studies*, 4, 21-32.

- Ökse, T. (1998). Yukarı Kızılırmak Havzası Tunç Çağları ve Demir Çağ Yerleşim Tarihi. *Belleten*, 62(234), 299-335.
- Özdemir, A., ve Özdemir, A. (2022). Murat Höyük: A Recently Excavated Early Bronze Age Settlement on the Murat River. In M. Işıklı, M. E. Fidan, A. Türker ve M. A. Yılmaz (Eds.), *MÖ III. Binyılda Anadolu* (s. 497-512). Ege Yayınları.
- Özfirat, A. (2022). Lake Van Basin in the Early Bronze Age (Kura-Araxes): Karagündüz Excavation and Survey Sites. In M. Işıklı, M. E. Fidan, A. Türker ve M. A. Yılmaz (Eds.), *MÖ III. Binyılda Anadolu* (s. 553-576). Ege Yayınları.
- Palumbi, G. (2012). Bridging the Frontiers, Pastoral Groups in the Upper Euphrates Region in the Early Third Millennium. *Origini*, 34, 261-278.
- Philip, G., ve Millard, A. R. (2000). Khirbet Kerak Ware in The Levant: The Implications of Radiocarbon Chronology and Spatial Distribution. In C. Marro, ve H. Hauptmann (Eds.), *Chronologies Des Pays Du Caucase Et De L'Euphrate Aux IVe- IIIe Millenaires* (s. 279-295). Institut Français d'Etudes Anatoliennes-Georges Dumézil.
- Sagona, A. (1984). *The Caucasian Region in the Early Bronze Age*. BAR International Series 214i.
- Sagona, A. (1996). Excavation at Sos Höyük, 1995: Second Preliminary Report. *Anatolian Studies*, 46, 27-52.
- Sagona, A., Erkmén, M., Sagona, C., ve Howells, S. (1997). Excavation at Sos Höyük, 1996: Third Preliminary Report. *Anatolica*, 23, 183-226.
- Summers, G. D. (2004). Yanıktepe and The Early Trans-Caucasian Culture: Problems and Perspectives. Antonio. In A. Sagona (Ed.) *A View From The Highlands, Archaeological Studies in Honour of Charles Burney* (s. 617-643). Peeters.
- Tekin, H. (2018). *Türk Tarihinde Ahlat*. Gece Kitaplığı.
- Uluçam, A. (1996). Eski Erciş Kalesi ve Çelebibağı Selçuklu Mezarlığı Kazısı 1994. *17. Kazı Sonuçları Toplantısı, 29 Mayıs-02 Haziran 1995, Ankara*, cilt 2, s. 429-451.
- Uslu, E., Biber, H., Çavuşoğlu, R., Yılmaz, H., Erdoğan, S., ve Kılıç, S. (2022). İremir Höyük 2020 Yılı Kurtarma Kazısı. *Türk Arkeoloji ve Etnografya Dergisi*, 85, 43-57.